ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Axmedova Munavvar Numanjanovna

“Pedagogika, psixologiya va sport “ kafedrasi o’qituvchisi

AQLI ZAIF O'QUVCHILARDA DARSDA BOG'LANGAN NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

(o'qish darslari misolida)

Annotatsiya: Ushbu maqolada aqli zaif o'quvchilarning bog'langan nutqini rivojlantirishning zamonaviy metodik yondashuvlari, o'qish darslarida qo'llaniladigan innovatsion usullar va ularning samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kompleks, multisensor yondashuv va individual korreksion dasturlar orqali bog'langan nutqni rivojlantirishning yuqori samaradorligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: aqli zaif o'quvchilar, bog'langan nutq, o'qish darslari, korreksion pedagogika, nutq rivojlanishi, multisensor usullar.

Kirish

Aqli zaiflik (oligofreniya) — bu organik miyaning zararlanishi natijasida vujudga keladigan, bilish faoliyatining umumiy sustligi bilan kechuvchi nuqson. Bu toifadagi o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega va maxsus pedagogik yondashuvni talab qiladi. Nutqning bog'langan shakli — bu o'quv jarayonida shakllanadigan, grammatik jihatdan to'g'ri, mantiqiy bog'langan og'zaki nutqdir.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aqli zaif o'quvchilar yuqori darajadagi o'qish natijalariga erishishga qodir bo'lishsa-da, ularda ishchi xotiraning sustligi erta o'qish ko'nikmalarini o'rganishni qiyinlashtiradi

Shuning uchun, bog'langan nutqni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb vazifadir.

Aqli zaif o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi quyidagi xususiyatlarga ega:

- **Tafakkurning obrazli-situatsion xarakteri.** Aqli zaif o'quvchilar atrof-muhitdagi narsalar va voqealar o'rtasidagi aloqa va bog'liqlikni belgilay olmaydilar, analiz va sintez qilish qobiliyati sust bo'ladi. Masalan, "yomg'ir yog'ayapti, demak yo'l nam bo'ladi" degan sodda mantiqiy bog'liqlikni ham ular o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelishadi
- **Nutqli nafas olishning buzilishi.** Nafas olish chuqur emas, tez va keskin bo'ladi, so'zlar oldidan yoki o'rtasidan nafas olish holatlari kuzatiladi. Bu esa uzun va murakkab gaplarni ayta olish imkoniyatini cheklaydi
- **Grammatik tuzilmaning sust rivojlanishi.** So'z turkumlarini, jumlalar tuzilishini o'zlashtirishda qiyinchiliklar mavjud. Ayniqsa, kelishik va ravish kategoriyalarini qo'llashda muammolar yuz beradi

- **Lug'at boyligining kambag'alligi.** Faol lug'at passiv lug'atdan kam bo'ladi, so'zlarning ma'nosini kontekstdan chiqarib, boshqa vaziyatlarda qo'llashda qiyinchiliklar yuz beradi
- **Taqlidchanlik va mexanik yod olish.** Bu o'quvchilar murakkab nutqiy materialni tushunmasdan, mexanik tarzda yod olishga moyil bo'lishadi.

Aqli zaif o'quvchilarning bog’langan nutqini quyidagi bosqichlarda rivojlantiradi

Bosqich 1: Takrorlash nutqi. O'qilgan matnni so'zma-so'z yoki o'zgartirmasdan takrorlash. Bu eng sodda shakl bo'lib, xotirani mustahkamlashga xizmat qiladi. **Matn:** "Qish keldi.(3-sinf) Havo sovudi. Qor yog'ayapti. Bolalar bog'da qor kishanini yasashmoqda. Ular xursand."

O'quvchining takrorlash nutqi:

"Qish keldi. Havo sovuq. Qor yog'ayapti. Bolalar bog'da qor kishanini yasashmoqda. Ular xursand."

O'qituvchi tushuntiradi:

- "Matnni o'qing, keyin aytib bering"
- "Xatoni tuzatish: 'sovuq' emas, 'sovudi' deyiladi"
- "Gap oxirida to'xtang, nafas oling, keyin davom ettiring"

Misol: "Mening uyim

Matn: "Bizning katta, yorug' uyimiz bor. Uyimizda beshta xona bor. Men o'z xonamda dars tayyorlayman. Uyimiz juda iliq."

O'quvchining takrorlash nutqi:

"Bizning kelta, yorug' uyimiz bor. Uyimizda beshta xona bor. Men o'z xonamda dars tayyorlayman. Uyimiz juda iliq."

Tahlil: "Kelta" so'zi xato aytilgan. Bu xato o'qituvchi tomonidan tuzatiladi va o'quvchi yana takrorlayd

Bosqich 2: Tafsilotli bayon. Matndagi voqealar ketma-ketligini tushuntirish, batafsil gapirib berish. Bu bosqichda o'quvchi matn mazmunini o'z so'zlari bilan ifodalaydi.

Matndagi voqealar ketma-ketligini tushuntirish, batafsil gapirib berish. Bu bosqichda o'quvchi matn mazmunini o'z so'zlari bilan ifodalaydi.

Misol: "Qish fasli" - tafsilotli bayon

Asl matn: "Qish keldi. Havo sovudi. Qor yog'ayapti. Bolalar bog'da qorbobo yasashmoqda. Ular xursand."

O'quvchining tafsilotli bayoni:

"Qish fasli keldi. Endi havo juda sovuq bo'ldi. Osmondan oq qor yog'ayapti. Bolalar bog'ga chiqishdi. Ular yerda katta, chiroyli qorbobo yasashmoqda. Bolalarning yuzida kulgu bor. Ular juda xursand."

ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Qo'shilgan tafsilotlar:

- "fasli" so'zi qo'shildi
- "juda sovuq bo'ldi" (sabab)
- "osmondan" (qayerdan)
- "oq" (rang)
- "bog'ga chiqishdi" (qayerga)
- "katta, chiroyli" (sifat)
- "yuzida kulgu bor" (tafsilot)

Bosqich 3: Qisqartirilgan bayon. Matnning asosiy mazmunini, g'oyasini qisqa va lo'nda ifodalash. Bu nutqning lakonikligi va mantiqiy tuzilishi uchun muhim.

Qish fasli" - qisqartirilgan bayon

Asl matn: "Qish keldi. Havo sovudi. Qor yog'ayapti. Bolalar bog'da qorbobo yasashmoqda. Ular xursand."

O'quvchining qisqartirilgan bayoni:

"Qishda bolalar bog'da qorbobo yasab, xursandchilik qilmoqda."

Yoki:

"Bolalar qishda qorbobo yasashmoqda."

Asosiy g'oya: Bolalar qishki o'yinda xursand.

Bosqich 4: Taqqoslash nutqi. Ikki yoki undan ortiq obyektlar, voqealarni solishtirish, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash.

Qish va yoz" (3-4-sinf) - taqqoslash

Matnlar: "Qish fasli" va "Yoz fasli" matnlari

O'quvchining taqqoslash nutqi:

"Qish va yoz bir-biridan juda farq qiladi. Qishda havo sovuq, yozda esa issiq. Qishda qor yog'adi, yozda yomg'ir yog'adi. Qishda kiyimlar qalin, yozda yengil. Lekin ikkala faslda ham bolalar o'ynaydi. Qishda qor kishani yasashadi, yozda esa suvga tushishadi."

Taqqoslash sxemasi:

Table

Copy

Xususiyat	Qish	Yoz

Xususiyat	Qish	Yoz
Harorat	Sovuq	Issiq
Yog'ingarchilik	Qor	Yomg'ir
Kiyim	Qalin	Yengil
O'yin	Qor kishani	Suvga tushish

Bosqich 5: Baholash nutqi. O'qilgan matnga o'z munosabatini bildirish, baho berish, asoslash

Misol : "Qish fasli" - baholash

O'quvchining baholash nutqi:

"Menga bu matn yoqdi. Chunki men ham qishda qorbobo yasayman. Qish eng yaxshi fasl. Lekin sovuqda kasal bo'lib qolish mumkin. Shuning uchun iliq kiyinish kerak."

Baholar: "yoqdi", "eng yaxshi" **Asoslash:** "chunki men ham...", "sovuqda kasal bo'lish mumkin"

Bosqichlar o'rtasidagi farqlar jadvali

Bosqich	Asosiy vazifa	Nutq xususiyatlari	O'quvchi faolligi	Misol gap
1. Takrorlash	Xotirani mustahkamlash	Mexanik, so'zma-so'z	Past, taqlid	"Qish keldi. Havo sovudi..."
2. Tafsilotli 3. bayon	Mazmunni kengaytirish	Tasvirli, batafsil	O'rtacha, qo'shimcha	"Qish fasli keldi. Endi havo juda sovuq bo'ldi..."
4. Qisqartirilgan 5. bayon	Asosiy g'oyani ajratish	Lakonik, lo'nda	Yuqori, tahlil	"Bolalar qishda

Bosqich	Asosiy vazifa	Nutq xususiyatlari	O'quvchi faolligi	Misol gap
				qor kishanini yasashmoqda."
4. Taqqoslash	O'xshash va farqni topish	Mantiqiy, solishtirma	Yuqori, sintez	"Qishda sovuq, yozda issiq..."
5. Baholash	O'z fikrini bildirish	Subyektiv, baholovchi	Yuqori, baholash	"Menga bu matn yoqdi, chunki..."

Bosqichlar ketma-ketligida rivojlanish misoli

Matn: "Anvar bog'ga bordi. U yerda gullar ko'rdi. U gullarni yaxshi ko'rardi. Anvar bitta gul terdi."

Bosqich 1 - Takrorlash:

"Anvar bog'ga bordi. U yerda gullar ko'rdi. U gullarni yaxshi ko'rardi. Anvar bitta gul terdi."

Bosqich 2 - Tafsilotli bayon:

"Anvar ertalab bog'ga bordi. U yerda qizil, sariq va oq gullar ko'rdi. Bu gullar juda chiroyli edi. Anvar gullarni yaxshi ko'rardi, chunki ular hidli edi. U o'ziga bitta qizil atirgul terdi."

Bosqich 3 - Qisqartirilgan bayon:

"Anvar bog'da chiroyli gullar ko'rib, bittasini terdi."

Bosqich 4 - Taqqoslash:

"Anvar bog'ga bordi, lekin men ko'chaga chiqdim. U gullarni ko'rdi, men esa do'stlarim bilan o'ynadim. Anvar gul terdi, men esa to'p surdim. Ikkimiz ham xursand edik, lekin har xil ishlarni qildik."

Bosqich 5 - Baholash:

"Anvarning harakatini yaxshi deb o'ylayman. Gul terish tabiatni asrash emas, lekin bitta gulni terish mumkin. Men ham gullarni yaxshi ko'raman, lekin ularni o'sib turgan joyida ko'rishni yaxshi ko'raman. Anvar gulni kimga sovg'a qilganini bilmasam ham, bu mehribonlik ishi deb o'ylayman."

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki, bog'langan nutqning bir nechta bosqichli ketma-ket ravishda rivojlantirishga erishish mumkin.

1. **Takrorlash** - xotira va eshitishni rivojlantiradi
2. **Tafsilotli bayon** - tasavvur va ifoda boyligini oshiradi
3. **Qisqartirilgan bayon** - tahlil va sintez qilishni o'rgatadi
4. **Taqqoslash** - mantiqiy fikrlashni shakllantiradi
5. **Baholash** - tanqidiy fikrlash va shaxsiy qadriyatlarni rivojlantiradi

Har bir bosqich o'zidan oldingisiga asoslanadi va keyingisiga zamin yaratadi. Aqli zaif o'quvchilarda bu bosqichlar asta-sekinlik, katta e'tibor bilan o'tkaziladi. Har bir bosqichda muvaffaqiyatga erishgach, keyingi bosqichga o'tiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23- sentabrdagi "Ta'lim to'grisida" gi O'RQ 637-son qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-son Farmoni. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 6-son. 70-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 1 dekabridagi «Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5270-sonli Farmoni.
4. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan bolalar va kattalar ahvolining tahlili (qisqacha hisobot) Birlashgan Millatlar Tashkilotining O'zbekistondagi vakolotxonasi. 2019 yil.
5. Ayupova M. Logopediya. "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, –T.: 2007. – 560 b.
6. Belozerova A.A. Sotsialnaya reabilitatsiya podrostkov deviantnogo povedeniya sredstvami skazkoterapii //Problemi i perspektivi razvitiya Rossii: Molodyojniy vzglyad v budущее.— 2018. S. 34-38.
7. Shomahmudova R. To'g'ri talaffuzga o'rgatish va nutq o'stirish.
8. Dangalov S "Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati" – T.: 2010. – 210 b.
9. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika) -G'.G'ulom, 2005-yil.
10. Osnovi skazkoterapii / T.D.Zinkevich-Yevstigneeva.– SPb.: Rech, 2010.– 172 s.
11. Po'latova P. Maxsus maktablarda ekologik ta'lim-tarbiyaning ilmiy-metodik asoslari – "Fan va texnologiya", -T.: 2008-yil.
12. Po'latova P., Nurmuhammedova L., Yakubjonova D., Mamarajaqbova Z., Amirsaidova Sh., Sultonova A. Maxsus pedagogika. -T.: "Fan va texnologiya", 2014. – 368 b.
13. Numanjanovna, A. M. (2026). IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS'ORAL SPEECH BASED ON FAIRY TALES IN READING LESSONS. *Shokh Articles Library*, *1*(1).
14. Плиева, Р. В., & Тургунова, Н. А. (2020). Внедрение и интеграция новых технологий инклюзивного образования в систему дошкольного и начального образования Республики Узбекистан. Молодой ученый, (12), 292-295.
15. Munavvar, A. (2024). AQLI ZAIF O 'QUVCHILARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ERTAK TERAPIYANING TA'LIMIY VA TARBIYAVIY AHAMIYATI. *FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES*, *3*(32), 91-95.